

Sándor Iván

(Meg)érintések

– melyik században élünk? –

„Hellyel kínálnak.
Állva maradok.
Nincsenek illúzióim.”

(Mészöly Miklós: *Érintések*)

Novemberben beszélgetést szervezett diákokkal a kecskeméti Katona József Társaság a *Bánk bán*ról.

1993-ban a *Végsemmiség – a fel nem fedezett Bánk bán* című könyvem megjelenésekor én is beszélgettem diákokkal Katona drámájáról. Az azóta eltelt majd' két és fél évtized újabb tapasztalatokkal szolgált arról, hogy a história hosszú íveiben megszilárdult struktúrákban milyen feltűnőek évtizedek, akár évszázadok múltán is a hasonlóságok II. Endre kora, Katona József kora és napjaink között.

A diákokkal való beszélgetésben három kérdéskör átgondolását ajánlottam.

Az első: a magyar irodalom egyik legszebb nőalakja, Melinda nem magyar. Spanyol: *idegen*.

A második: nem csak a legismertebb jelenetben, Bánk és Tiborc első találkozáskor beszélnek el a szereplők egymás mellett. A dráma majd' minden alakja úgy szólal meg, hogy általános a másik meg nem hallása.

A harmadik: a jelenetek, a zárókép kivételével, mindvégig sötét helyszíneken játszódnak. Általános a (világ)sötétség.

Azok közül, akik a *Bánk bán*t értelmezték, színpadra állították, iskolában tanították, vajon hányan gondoltak arra, hogy Melinda *idegen*? Amiként Mihál mondja: számkivetett, menekülő. Katonánál Melinda az idegen magyar ideálként jelenik meg: Bánk kitöréseiben, töprengéseiben a magyar szabadság jelképe. „Szabad, mocsoktalan neve” a hazával azonos értékfogalom.

Tiborc mondja, csak mondja panaszát. Bánk nem is hallja, mással vívódik. Mintha Tiborc ott sem volna. Ugyanígy beszél el egymás mellett Bánk és Petúr, Petúr és Mihál meg Simon, később a Király mindenki mellett. Időben-térben összeegyeztethetetlenek a szavak, az érzések, a gondolatok. „Talán semmi sem jellemzőbb erre a drámára, minthogy az emberek benne nem egymással, hanem egymás mellett beszélnek” – írta Németh László is.

Szerzői instrukció: „Gyertyák égnek... Mihál egy asztalnál szundikál.” Hasonlóan sötétek a színek: alkony, este, éjszaka, megegyezően az általános tájékozatlansággal, ismerethiánnyal: uralkodik a *léthomály*. Kulcsszavai: setét, titok, napest, éjszaka. Mindez nem a romantika árnyas, meleg sötétje. Nincs szentimentalizmus, liget, merengés. A sötét játékszínként *világértelmezés*. Petúr búcsúszavait ismétlik a búsongók: „Jó éjszakát!”

Melyik századról töprengünk? (1.)

Idézetek Balassa Péternek 1993-ban a *Forrásban* a könyvemről megjelent tanulmányából: A kötet hívószavai „nagy fölfedezésekhez jutnak el... kommunikációképtelenség, kis, nyomott, sötét, éjszakai terek, nemesi nemzet és értelmiségi nemzetfelfogás vizálya, szociális érzéketlenség és egymás mellett elbeszélés, idegenkép és idegenképzés...”

„...a történet ma ijesztően rólunk szól, a maga archaikus, meghökkentő modernségében: éjszakánk éppen azért közös, mert közöttünk, magyar és magyar között, nem pedig magyar és idegen között húzódik láthatatlan, megfoghatatlan sötét folyamként. József Attilát parafrázálva: hamis tanúvá lettünk saját, igaz pörünkénél.”

Két évtized elteltével már nem is „láthatatlanul” és „megfoghatatlanul”.

Regényírásban a tizenhatodik században járok. Több regényem játszódik a múltban. De nem a történelem, hanem a történelemben élő ember érzés-gondolatvilága, lélekállapota foglalkoztat. A megértéshiány, a feledés, a gyanakvás, a közömbösség mint egyéni-általános, évszázadokon át érvényesülő mentalitás-jegy-halmaz. Meg a visszatérő kelepcek, lejtők, bukások. Leginkább az olyan korszakváltások idején, amilyen a tizenhatodik század is volt.

Cs. Szabó László *Őrzők* című esszégyűjteményének egyik fejezetében írja erről a századról: spanyol hadak németalföldi rémuralma, Alva herceg megtorlásai, kivégzések, boszorkányperek, vallásháborúk. „A mérsékelték tehetetlenül a két-féle gyűlölet fogójába szorultak. Ha protestáns, gyűlöli a templomkopasztó fanatikusokat, s lehetőleg kivándorol, ha meg katolikus, gyűlöli önjelölt védelmezőit, a spanyolokat.”

Tízezrek menekülnek délről északra, keletről nyugatra.

Hónapokig tovább olvasok. A fikcióteremtéshez felhasználható, hogy Antwerpenben nyolcezer embert gyilkolnak meg. Leiden ostrománál a bekerítés hónapjaiban hatezren halnak éhen. A wittenbergi egyetemen összecsapnak a különböző tanok hirdetői. Az angol flotta ellen vonuló spanyol hajóhad hullámsírban. Északon a norvégok, a dánok, a svédek harcolnak. Délen terjeszkedik a Török Birodalom. Az újvilágban pusztítják az őslakosokat. Ugyanakkor terjednek a görög nyelvű, latin nyelvű művek fordításai. Az olaszok bemutatják Szophoklész drámáját. A festészet, a bölcelet fénykora, miközben a leideni könyvnyomtató műhely szomszédságában a követ, ahová a kivégzett a fejét hajtja, a ráolvadó vér elszíneződése miatt *Kék kőnek* nevezik.

De leginkább Shakespeare királydrámái tudósítanak az emberi helyzetről a korszakváltásban. Korábban Dürer, aztán Bosch képei.

Újralapozom Jan Kott először 1957-ben Varsóban megjelent *Királyok* című Shakespeare-esszéjét. Korunk nézője-olvasója a saját tapasztalatain keresztül olvassa-nézi a királydrámákat, írja, ezért „nem lepi meg a hatalomért vívott harc, meg az, hogy miképpen nyírják ki egymást kölcsönösen a hősök...” A mában felfedezhető, hogy „a shakespeare-i világban ellentmondás van a történelem rendje

és az erkölcsi rend között, s ez az ellentmondás az ember végzetszerű osztályrésze. Nem lehet kibújni alóla.”

De mi a küzdelem vége? A III. Richárd végén a Király ugyanolyan üldözött, mint akiket ő üldözött. Menekül. Lóért esedezik. Egy jó ló már többet ér a hatalomnál.

Melyik századról töprengünk? (2.)

„A történelem – csak ne kellene mindig az ablakkal szemben ülni.” (Mészöly Miklós: *Érintések*)

Mindkét munkaasztalom, a Mexikói úti is, a gulácsi is, az ablakkal szemben van. Gulácson a hegy kúpjára meg a Tapolcai-medence állóképére látok, ismerve az ott élő emberek küzdelmeit. A Mexikói úton a szomszéd ház lakássorának azt az ablakát is ismerem, ahová 1924 decemberében József Attila becsöngetett, ahol megismerte első szerelmét, Lucát (írt is hozzá tizenkét verset).

A Gulács-hegy kúpja archaikus idők változatlanságát idézi... József Attila Dunája meg „csak folyt”.

Olvassuk figyelmesen Mészöly fragmentumait. Amiként *A per* kilencedik fejezetében Josef K. azért nem juthat át ama kapun, mert hiába keresi az igazságát, az nem található, Mészölyt tanulmányozva felfedezhetjük, hogy ő átjutott a maga „kapuján”, mert talált olyan nyelvet, amellyel a hatalom présében is kifejezhette, amit igazságnak gondolt. (Példa lehet választott mottónk is.)

A művészet megérezve előlegezi, láthatóvá lobbantja a változások emberi helyzeteit. Örökölni hagyja az utókoroknak. Dürer képei megelőlegezték, Bosch képei később rögzítették. A regénymunka közepe táján elkerülhetetlennek éreztem, hogy Leiden művészetet kedvelő spanyol helytartója palotájának egyik falára ne függesszem fel Dürer nyolcvan évvel előbb festett *A négy lovas* című metszetét: rozzant gebéjén a halál fogja vasvilláját, a mögötte vágató lovas az ítékezés jelképét, a mérleget lóbálja, a harmadik kardját emeli, a negyedik nyilát feszíti, a lovak lába alatt haldoklók vergődnek.

II. Fülöp Madridjában születésük óta szembenézhet minden kor embere Bosch apokalipszis-festményeivel.

1943: hasonlóképpen apokaliptikus korszakváltás. Végére érve ötvenmillió áldozat. Halász Gábor ebben az évben recenzálja Huizinga *A középkor alkonya* című könyvét. A Huizinga-kötet, a Halász Gábor-kötet is munkaasztalom szélén. Az egyik korszakváltás szakadékából, amely rövidesen őt is elnyeli, szemléli a recenzens a másik korszakváltásról szóló munkát.

Számomra legmaradandóbban Halász mondatai fejezik ki azt, ami „az ablakkal szemben ülve” a látható mögötti láthatatlanban megpillantható: „Keményen és rendíthetetlenül néztek farkasszemet világnézetek és felekezetek, többé nem játéokra, hanem ölésre készen ... vasba öltözött a világ, létalapja lett a harc.”

Melyik századról töprengünk? (3.)

Az orvostudomány a bőrön jelentkező fertőzött gócok terjedését fellobbanó szóródásként diagnosztizálja. A globalitás korában ehhez hasonlóan lobbannak ki a világ különböző részein és végtelen gyorsasággal „szóródnak” a megoldhatatlanságok. A történelemben nincsenek teljes megoldások. Ne legyenek illúzióink. Alternatívák vannak. Jobbak, rosszabbak. Lehet választani. A választások tépje: milliók, országok sorsa.

„Mindig a lehetetlenre kell rákérdezni – és az elért csúcson mindig újra –, mert csak így derülhet ki a lehetséges és a tudható határa” – töpreng Mészöly. Értelmezésben ez adhat esélyt a jobb alternatívák választására.

A nyugati demokratikus világ megoldhatatlanságaival szembeállíthatók az antidemokratikus-keleties világok örökös katasztrofális uralmi formációi. Ma is közöttük kell választani. Megrögzött nemzeti szokásunk a rosszabb oldalra való sodródás. A tisztábban látó kevesek törekvései ellenére. Ők jelentik a kiteszítendő kisebbséget. A rosszirányú útkanyar a mentalitássá sűrűsödő ismerethiányra, gyanútlanúságra, közönyre épít. Következmények? A múltban: két veszített háború rideg következményeivel. A mában: szembefordulás a nyugati demokratikus jogállamisággal, orientáció mondjuk az orosz, ukrán, fehérorosz, azerbajdzsáni szolgatársadalmak felé.

A nemzeti bezárkózás mindig a rosszabb alternatíva. Szinonimája: a bukás.

Vissza a *Bánk bán*hoz. Az V. felvonás mindig zavarba hozta az irodalomtörténetet is, a színházakat is. Pedig mennyi lehetőség az értelmezésre.

Már a felvonás kezdetén megjelenik az érdekharc, a mohóság, a helyezkedés. Az irigység. A haszonlesés. Az Udvarnok „Egyéb-iránt” máris arról beszél, hogy Myska bán jól járt, mert „elnyeré Zalában Zelelgeh jószágot, fiastól együtt...”, hozzáteszi: mintha más a tetteivel „szintűgy” nem lett volna rá érdemes.

A felvonásban két magatartás ütközik. Az egyik: főhajtás, elfogadás, belesimulás a „helyzetbe”. Érdek szerint, amiként Biberach korábban mondta, „Ott van a haza / Hol a haszon”. A másik Bánké: az okok keresése, a lobogó meditáció, a holtpontra jutás, amiként mondja, „Vég semmiség az én ítéletem”.

Melyik században töprenghetünk (újra) Tiborc kifakadásán? „Ő cifra és márványos házakat / épített; és mi csaknem megfagyunk... / Ő csordaszámra tartja a gyülevész / szolgálit... És aki száz meg százezret rabol / Bírája lészen annak, akit a / szükség garast rabolni kényszerített...”

Halála előtt néhány évvel Ruszt József felhasználta könyvem ajánlatait Bánk bán-rendezéséhez. A kecskeméti Katona József Társaság munkálkodásában is talán használhatóak az ajánlatok.